

”לעתים קרובות לא אמרנו את האמת:” ”פייק ניוז” ביטחוני והסברתי בישראל

רפי מן

מהפכת המידע במאה העשרים ואחת הרחיבה והעמיקה מאוד את העיסוק של צבאות, ממשלות וגופים אזרחיים במה שמכונה ”המערכה על התודעה”. במסגרת זו מפותחים ומופעלים כלים שמטרתם להשפיע על התודעה של קהלי יעד מסוימים. כך, בין היתר, מבקשים לגרום ליריבים ולאויבים לאמץ תפיסת מציאות הרצויה למפעיל המאמץ כדי שיוכל לקדם את יעדיו ביתר קלות. הכלים ושיטות הפעולה במערכה על התודעה כוללים שימוש נרחב בטכנולוגיות דיגיטליות ברשתות חברתיות. לצידם מופעלים גם אמצעים מסורתיים, ובהם דיפלומטיה מסורתית וציבורית, דוברות והשפעה באמצעות גופי תקשורת המונים. במקביל נעשה שימוש גם בכלי הלוחמה הפסיכולוגית הצבאית ובכלל זה הונאה.¹ אחד ממרכיבי ההונאה הקלאסית הוא הפצת דיסאינפורמציה, או בתרגום עברי: ”מידע כוזב המופץ באופן מכוון על ידי גורם כלשהו”.²

גם בישראל עשו ועושים הממשלה, צה”ל וגורמים נוספים שימוש בכלים אלה לקידום מטרות שונות. מאמר זה מתמקד באחד המרכיבים הבולטים בין שלל כלי הנשק במערכה על התודעה – ההונאה. הוא מציג שורה של פעולות דיסאינפורמציה של גורמים ביטחוניים ומדיניים משנות החמישים ועד השנים האחרונות בשימוש מניפולטיבי מכוון בעיתונאים ובאמצעי התקשורת לשם הפצת מסרים כוזבים לקהלים שונים. במסגרת זו נכללים גם מאמצים שנעשו להסתרת מידע, פעולה המוגדרת כצורה פסיבית של הונאה.³ פעולות ההונאה באמצעות התקשורת שיוצגו במאמר נחלקות לשתי קטגוריות. האחת, הונאות צבאיות-ביטחוניות שנועדו לקדם מהלכים אסטרטגיים או מבצעיים של צה”ל. השנייה, הונאה הסברתית עם זיקה לנושאים ביטחוניים שנועדה לשרת אינטרסים בתחום הקשרים עם מדינות וארגונים בין-לאומיים ולצמצם נזקים תדמיתיים ומדיניים של ישראל בדעת הקהל בעולם.

אירועי ההונאה המוצגים במאמר זה נבחרו בראש ובראשונה משום שמצוי מידע עליהן, בין היתר מעדויות של אנשים שהיו מעורבים בהן. מובן מאליו שבהיסטוריה הביטחונית הישראלית היו עוד מבצעי הונאה רבים, אלא שרובם נשמרים תחת מעטה כבד של סודיות.

שומרי ראש של שקרים: חיוניות ההונאה

"בימי מלחמה האמת יקרה עד כדי כך, שתמיד צריך ללוות אותה שומר ראש של שקרים", אמר ראש ממשלת בריטניה וינסטון צ'רצ'יל בשנת 1943, בעיצומה של מלחמת העולם השנייה.⁴ הדברים נאמרו בפסגת טהראן, שם נועד עם הנשיא האמריקני פרנקלין דלנו רוזוולט ושליט ברית המועצות יוזף סטלין. השלושה דנו בפלישה המתוכננת לחופיה המערביים של אירופה, שיצאה לפועל ביוני 1944. בעקבות דבריו של צ'רצ'יל נקבע השם "שומר ראש" למבצע ההטעיה הצבאי הנרחב שנועד להטעות את הגרמנים ולהקשות עליהם להיערך לפלישה.

לצד הנעה פיזית של כוחות ואמצעי לחימה ליעדים שיטעו את הגרמנים, כלל "מבצע שומר ראש" גם פעולות הונאה רבות, בין היתר באמצעות פרסום ידיעות כוזבות באמצעי התקשורת. תפקיד מרכזי במשימה זו ערב הפלישה לנורמנדי מילאה חטיבת הפרסום והלחימה הפסיכולוגית של הפיקוד העליון לכוחות המשלוח של בעלות הברית. את הידיעות שהופצו כדי להטעות את המטכ"ל הגרמני אפשר להגדיר כ"חדשות כזב" (Fake News), מונח שנעשה נפוץ ביותר מאז מערכת הבחירות לנשיאות בארצות הברית בשנת 2016. על פי אחת ההגדרות הכוונה ל"כתבה שמתיימרת כביכול לתאר אירועים בעולם האמיתי, בדרך כלל בחיקוי המוסכמות המסורתיות של התקשורת, אך שידוע ליוצריה שהיא שקרית באופן משמעותי, ויש לה שתי מטרות: להיות מופצת שוב ושוב [מרכיב זה נעשה מרכזי בעידן הרשתות החברתיות], ולהטעות לפחות חלק מקהל הקוראים שלה".⁵ בטרם התבסס המונח "חדשות כזב", מקובל היה להגדיר הונאה מסוג זה כדיסאינפורמציה. אחד השימושים הבולטים והנפוצים במונח זה היה בהקשר למערכה הנרחבת והשיטתית שעשו המשטרים הקומוניסטים במזרח אירופה במאה העשרים בהפצת מידע כוזב. מרקוס וולף, ראש שירותי מודיעין החוץ של גרמניה המזרחית הקומוניסטית, הפעיל בין היתר מבצעי דיסאינפורמציה רבים, שכונו "אמצעים פעילים". "מיזגנו מידע אמיתי ושגוי והפצנו את התערובת הזו כדי לחזק את מדיניותנו, להחליש את המדינות והארגונים המערביים, ולחשוף אישים שונים לסכנות ולשערוריות", כתב וולף באוטוביוגרפיה שפרסם לאחר נפילת חומת ברלין.⁶

אך חדשות כזב אינן נחלת משטרים טוטליטריים בלבד, ולא תמיד הן מיועדות להונות את האויב. כך, לדוגמה, במלחמת עיראק השנייה ב-2003, מסרו דוברים צבאיים לכתב העיתון וושינגטון פוסט פרטים לא מדויקים על נפילתה בשבי העיראקי של החיילת האמריקנית ג'סיקה ליניץ'. הם תיארו כיצד ירתה ליניץ' באומץ בחיילים עיראקיים עד שאזלה התחמושת, ופרטים נוספים שהציגו את נפילתה בשבי כאירוע גבורה. כך היה גם הדיווח על מבצע נועז כביכול לחילוץ מבית החולים העיראקי שבו הוחזקה. רק לאחר שליניץ' זכתה, הודות לסיקור החדשותי, למעמד של גיבורה לאומית התברר כי כלל לא ירתה לעבר שוביה, וגם חילוץ נעשה רק לאחר ששומרי בית החולים העיראקים עזבו את המקום. במקרה זה שירת המידע השגוי את מטרות הצבא במערכה על תודעת הציבור

האמריקני באמצעות אירוע חיובי במלחמה שנויה במחלוקת. במקביל הוא הלים גם את צורכי העיתונות שחיפשה כתמיד סיפור אנושי דרמטי ומעורר הזדהות.⁷

פעולות התגמול: "אף יחידה צבאית אחת, אף הקטנה ביותר, לא נפקדה ממחנה"

השנים 1953-1956 עמדו בסימן התקפות ופגיעות חמורות באזרחים ובחיילים ישראלים. מסתננים חמושים מרצועת עזה, שהייתה בשלטון מצרי, ומן הגדה המערבית, שהייתה חלק מממלכת ירדן, ביצעו פיגועים ביישובים יהודיים ובדרכים, שבהם נהרגו מאות ישראלים. בתגובה לכך החל צה"ל בהתקפות על כפרים פלסטינים ועל יעדים צבאיים ומטרתיים מעבר לגבול. התקפות אלה כונו "פעולות תגמול".

בתקופה זו התאפיין הדיווח הרשמי של ישראל על פעולות צה"ל לעיתים קרובות בהפצת מידע בלתי מדויק ושקרי. חלק מההודעות מסוג זה נכתבו בהשראת ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון, ולפחות במקרה אחד הוא ניסחה הודעה כזאת והיא שודרה ברדיו בקולו. היחס לתוכן ההודעות הרשמיות והצגת פעולותיה של ישראל לעולם היה אחד מנושאי המחלוקת בין בן-גוריון ובין שר החוץ משה שרת. בן-גוריון הוביל את המחנה האקטיביסטי בממשלה, שהצדיק פעולות צבאיות וראה בהן צורך חיוני גם כדי להציג את ישראל כגורם שאי-אפשר להתעלם ממנו במזרח התיכון. שרת עמד בראש קבוצה של שרים מתונים, שהסתייגו מחלק מפעולות התגמול ובעיקר מן הגישה הכוחנית שהתקפות אלה ביטאו, תוך כדי התעלמות מן הנזק המדיני שהן גורמות לישראל.⁸

אחד המקרים הבולטים של הונאה הסברתית היה לאחר פעולת התגמול בכפר קיביה, שנערכה באוקטובר 1953 בעקבות פיגוע ביהוד שבו נרצחו בכיתם אם ושני ילדיה בידי מסתננים שבאו משטח ירדן. בתגובה לרצח חדר כוח צה"ל לשטח הירדני ופוצץ בכפר קיביה עשרות בתים שבהם נהרגו 69 פלסטינים, ובהם נשים וילדים. הידיעות הראשונות על הפעולה לא הגיעו מדובר צה"ל או מכל דוברי ישראל אחר. המידע על כך, ובכלל זה המספר הגדול של אזרחים שנהרגו בה, פורסם בירדן, זכה לתהודה בין-לאומית ועורר ביקורת קשה על ישראל. גם ועדת שביתת הנשק הישראלית-ירדנית מצאה בשטח ממצאים שהעידו על פעילות צה"ל בקיביה בליל ההתקפה.

הגרסה הישראלית להתרחשות פורסמה רק ימים אחדים לאחר הפעולה. עיקרה היה טענה חסרת בסיס עובדתי, כאילו לא הייתה זו כלל פעולה של יחידה צבאית. בן-גוריון אמר בשידור רדיו בקול ישראל בין היתר: "ממשלת ישראל דוחה בכל תוקף את הגרסה האווילית והפנטסטית כאילו 600 איש מצבא הגנה לישראל השתתפו בפעולה נגד כפר קיביה. עשינו בדיקה מדויקת, ונתברר לנו בהחלט, כי אף יחידה צבאית אחת, אף הקטנה ביותר, לא נפקדה ממחנה בליל ההתקפה על קיביה".⁹ זאת בניגוד לעובדה שההתקפה בקיביה בוצעה, על פי פקודה מן המטכ"ל, בידי לוחמי גדוד הצנחנים 890

ממשלת ישראל. דוחה בכל תוקף את הגירסה האווילית והפנטסטית כאילו שש מאות איש מצבא הגנה לישראל השתתפו בפעולה נגד כפר קיב. עשינו בדיקה מדויקת ונתברר לנו בהחלט, כי אף יחידה צבאית אהת הקטנה ביותר לא נפקדה ממחנה בליל ההתקפה על קיב.

לא פעולה צבאית. ציטוט מדברי בן-גוריון על קיב, על המשמר, 20 באוקטובר 1953. מתוך אתר עיתונות יהודית היסטורית (JPress)

ויחידה 101 בפיקודו של אריאל שרון, וחלקים של ציוד צבאי ישראלי וזהו בקיב ביד היצבא הירדני ומשקיפי האו"ם.

בן-גוריון לא הכחיש אומנם כי ישראלים ביצעו את ההתקפה בקיב, אך טען כי מבצעה היו ישראלים מיישובים הסמוכים לגבול. לדבריו, היו אלה אזרחים אשר שימשו מטרה להתנפלויות רצחניות מעבר לגבול, קיבלו נשק כדי להגן על עצמם, ובעקבות הרצח ביהוד "פקעה סבלנותם" והם פעלו בקיב. משמע לא הייתה זו פעילות צבאית, שהאחריות עליה מוטלת על ממשלת ישראל ומצה"ל.

הדיונים שנערכו בדרגים השונים בצה"ל ובמשרד החוץ טרם פרסום הודעתו של בן-גוריון משקפים את הקלות שבה נשקלה האפשרות להפיץ מידע שקרי. הטענה כי "לא היה לצבא יד בזאת" הועלתה תחילה ביד קציני צה"ל במפגש של ועדת שבתת הנשק הישראלית-ירדנית.¹⁰ אחר כך הציע שמואל בנדור, סמנכ"ל משרד החוץ, לפרסם "כי לצבא לא היה חלק במבצע אלא תושבי הספר, שבערה חמתם להשחית על הרציחות האחרונות ויצר הנקם נשתלה בהם, קמו כאיש אחד ועשו שפטים בשכניהם". בעיני שרת הייתה זו "גרסה חסרת כל שחר, העושה אותנו לצחוק ולביזיון, שכן ברור לכל בר-בייב שיד צה"ל בדבר".¹¹

בן-גוריון בחר לאמץ את הגרסה הבדויה בין היתר משום שביקש להטיל את מלוא האחריות לאירוע לא על צה"ל אלא על ירדן ועל בריטניה, שאנשיה פיקדו על צבאה של הממלכה ההאשמית. על פי גרסתו של ראש הממשלה ושר הביטחון שתי מדינות אלה היו אמורות למנוע את יציאתם של הרוצחים ערבים שביצעו את הרצח ביהוד. במקביל נמסרה הגרסה הכוזבת לחברי ועדת החוץ והביטחון של הכנסת מפי שר הביטחון פנחס לבון. גם הוא דיווח לח"כים כי פעולת קיב הייתה "התפרצות של אנשי יישובי הספר".¹² לאחר הודעת בן-גוריון בשידור על קיב כתב שרת ביומנו: "הייתי מתפטר אילו הוטל עלי להתייצב לפני המיקרופון ולשדר באוזני העם היושב בציון והעולם כולו גרסה

כדויה על מעשה שהיה. אך בן גוריון עצמו יזם את הגרסה ואת השידור ועשה זאת בטוח בצדקתו ובאמת הפנימית של הדברים".¹³

רוב העיתונים בישראל אימצו את גרסתו של בן-גוריון ולא ניסו להזים את הטענה שצה"ל לא היה מעורב בפעולה. הקול הביקורתי הכמעט היחיד היה זה של נתן אלתרמן, ב"טור השביעי" שפרסם בדבר. באופן מרומז אך החלטי מתח אלתרמן על כך שישראל מגוננת על "מעשה חשך" אשר "פסלתו איננה שנויה ביננו במחלוקת", וכתב שראוי היה שהביקורת שנשמעה בעולם על רצח האזרחים תישמע גם בישראל.¹⁴

הדיווח הכוזב על פעולת קיביה לא היה היחיד באותה תקופה. הייתה זו תופעה סדרתית, שכן גם לאחר פעולות אחרות פרסם דובר צה"ל הודעות שקריות. בשיחה עם העיתונאי היהודי-אנגלי ג'ון קמחי, אמר הרמטכ"ל דיין כי בכמה מקרים תיאור האירועים שמפרסם האו"ם נכון יותר מאלה שמפיץ דובר צה"ל.¹⁵

שרת לא היה היחיד שלא שבע נחת ממדיניות זו. גם דיין הבין את הבעיה הכרוכה בהפצת "חדשות כוזב" לאורך זמן והעלה את הסוגיה הזאת בדיונים במטכ"ל. בדיון עם בכירי אגף המודיעין הביע במאי 1954 את דאגתו מאובדן האמון, בישראל ובעולם, בהודעות שמפרסם דובר צה"ל על אירועים ביטחוניים, ובראשם פעולות התגמול. "כיום אין מאמינים, לא בארץ ולא בחוץ לארץ, להודעותינו על התקריות", אמר דיין. "אין מאמינים משום שהאו"ם מסביר אחרת, [ו]הערבים טוענים אחרת. לפעמים גם האינטרס של המערב הוא להאמין בגרסה אחרת. אבל הסיבה האמיתית לדעתי היא שאנו לעתים קרובות לא אמרנו את האמת. לכן, קודם כל יש לייצב את 'מטבע האמת' של צה"ל. לדייק בהודעותינו, לתפוש את הערכים בשקריהם, ולהשיג שיאמינו לנו. אני בטוח שהדבר אפשרי, וכי אנו יכולים לרכוש את לרכוש את אמון הכתבים הזרים והמקומיים".¹⁶ דיין ביקש לקבוע שצה"ל ינקוט בהודעותיו על הפעולות הצבאיות קו של "דבקות באמת", אולם דובר צה"ל הסתייג מכך.¹⁷ "אנו חייבים לראות בהודעותינו תעמולה ומכשיר למדיניות, ולא רק מסירת אינפורמציה", הסביר לרמטכ"ל.¹⁸

שיחה דומה, על אובדן האמון בהודעות צה"ל, התנהלה כעבור שבועות אחדים בין ראש הממשלה שרת לשר הביטחון לבון, לאחר שירדן פרסמה ידיעות על ארבעה ירדנים שנהרגו בידי חיילי צה"ל בשטחה. שרת זעם על האירוע עצמו, וגם על כך שצה"ל נמנע לפרסם הודעה על התקרית. "עלינו למסור גרסה לפרסום", אמר ראש הממשלה. "הגרסה מוכרחה להיות אמיתית, אם גם ערוכה בשכל. הודיה על האמת תרים קרננו ותשמש לנו חיזוק מוסרי. היא תסייע להחזיר את האמון בהודעותינו, שירד פלאים בשבועות האחרונים, אם לא נהרס כליל".¹⁹

אולם מדיניות הפרסום של צה"ל ודובר הצבא לא השתנתה, למרות דבריהם של שרת ודיין על הנזקים הנגרמים לישראל בשל הדיסאינפורמציה שנכללה בהודעות. כך היה, לדוגמה, לאחר פשיטת כוח צה"ל, שמנה שבעה לוחמי צנחנים, על מאהל של הלגיון הירדני ליד עזון שבגדה המערבית ב-28 ביוני 1954, בתגובה לרצח חקלאי ישראלי

ברעננה. זו הייתה פעולת תגמול מתוכננת (ובמהלכה נפל בשבי הירדני הלוחם יצחק ג'יבלי), אך הודעת הדובר הציגה השתלשלות אירועים אחרת. "משמר צה"ל, אשר סירר הלילה לאורך קו שביתת הנשק עבר בטעות לתוך השטח הירדני בגזרת קלקיליה. היחידה נתקלה במשמרות ירדניים ונכנסה איתם בחילופי אש", נאמר בהודעת הדובר.²⁰ גישה דומה ננקטה בפברואר 1955, כאשר חזר בן-גוריון משדה בוקר כדי לקבל לידי את תפקיד שר הביטחון בממשלת שרת, עם פיטוריו של פנחס לבון בשל "עסק הביש" במצרים. ימים ספורים אחרי שובו של בן-גוריון לממשלה יצא צה"ל למבצע "חץ שחור" ברצועת עזה שבו נהרגו 37 חיילים מצרים ושמונה חיילים ישראלים. גם הפעם היה שרת מוטרד לא רק מהיקפה הרחב של הפעולה וממספר הקורבנות, אלא גם מהעובדה שדובר צה"ל פרסם גם במקרה זה הודעה שקרית על השתלשלות האירוע. ההודעה ביקשה להציג מציאות בדויה, שלא הייתה זו פעולת תגמול ישראלית יזומה, אלא כביכול תוצאה של היתקלות עם חיילים מצרים שחדרו לשטח ישראל. "אמש בשעה תשע הותקפה יחידת צה"ל ליד קווי שביתת הנשק הישראלי-מצרי, מול העיר עזה. בין הכוח המצרי התוקף, לבין היחידה הישראלית התפתח קרב עז, אשר החל משטח ישראל ונמשך לתוך שטח רצועת עזה. כוח האויב נהדף. לאחר ניתוק המגע חזרה היחידה לבסיסה", נכתב בהודעה.²¹

שרת הגדיר את הודעת דובר צה"ל "גירסה כוזבת", וכתב ביומנו באותו יום: "מי יאמין לנו כי דיברנו אמת? היה אולי היגיון קצר טווח לפרסם סיפור כזה, אך הלא ברור כי לאורך ימים לא נוכל להיצמד לו".²² ואכן, באותו יום שבו הופצה הודעת דובר צה"ל פרסם גם מטה משקיפי האו"ם דיווח שכלל את פרטיו הנכונים של המבצע: התקפה של כוח צה"ל על מתקן צבאי ליד תחנת הרכבת של עזה, שבה עשו החיילים שימוש בנשק אוטומטי, במקלעים, במרגמות, ברימוני יד ובכמות גדולה של חומר נפץ.

במכתב ששיגר לבן-גוריון כתב שרת על הודעת דובר צה"ל: "יתכן שאין לנו מנוס מזה, אם כי איני בטח כי שיקול מעמיק יותר לא היה מניע אותנו להימנע מפרסום שאי האמת שבו מוכרחה לבלוט לעין כול לאור העובדות".²³ במכתב התגובה שלו לשרת תקף בן-גוריון את האו"ם והצדיק את הפעולה, את היקפה וגם את נוסח את הודעת הדובר. "עלי להוסיף, למען האמת, כי גרסת צה"ל ניתנה לפי הוראתי. הם [צה"ל] חשבו לא להודיע כלום. אמרתי, זה לא יתכן, ועלינו להודיע על המקרה אם אפשר עוד לפני שיודיעו המצרים, ואמרתי להם גם מה להודיע".²⁴

הניגוד בין מה שהתרחש בפועל בשטח ובין הודעת דובר צה"ל, כמו גם ההודעות הקודמות שצוטטו, משקף ניסיון להפריד בין שתי זירות: בשטח הציג צה"ל את כוחו ואת יכולתו להלום באחראים לפיגועי המסתננים. במקביל, לא זלזל בן-גוריון בזירה ההסברתית וביקש להטיל את האחריות על המצרים. אפשר שהייתה זו הכרה של מה שיוגדר במאה העשרים ואחת "פרדוקס העוצמה": ככל שיגביר החזק את השימוש בכוח – כך יזיק יותר לעצמו, בשל הגיון התקשורת התומכת בחלש, באנדרדוג, בקורבן.²⁵

"יגידו כי היהודים הם שקרנים": דו שיח בין בן-גוריון לדיין על הודעות שקריות

אין ספק שבן-גוריון היה מודע לבעייתיות הכרוכה בפרסום מידע שגוי ולנוק שנגרם כתוצאה מכך לאמינותה של ישראל. נושא זה עלה, בין היתר, בשיחה שקיים ביוני 1956 עם הרמטכ"ל דיין. השניים שוחחו על דיווחים בתקשורת על חילופי אש והיתקלויות בגבולות עם סוריה וירדן, וראש הממשלה ביקש לדעת מדוע משודרות ברדיו (קול ישראל) ידיעות שאינן תואמות למציאות. קול ישראל היה באותן שנים יחידה כפופה למשרד ראש הממשלה.

ב"ג: "מדוע ברדיו מוסרים ידיעות אחרות?" [ולא את הדיווח ששמע מדיין על אירוע בגבול ירדן].

דיין: "...[זה דבר חמור אם ברדיו מוסרים דברים שונים ממה שהיה]."
ב"ג: "קודם כל – זה מרגיז את הציבור: יוצא כי אנו משקרים."
דיין: "קודם כל – זה מרגיז את ראש הממשלה."
ב"ג: "...[אחרים שומעים זאת ויודעים שמשקרים]. אני מוכן שישנאו אותנו, שיבוזו לנו, אבל לא שיחשבו שאנו משקרים."
דיין: "בשעתו היתה הוראה שלא למסור ידיעות לעיתונות ולרדיו לפני שהן בדוקות. כאשר היתה מתיחות מסוימת, בזמן הפידיאנים, קיבלתי הוראה שלא לחכות עד לבדיקה שניה, מדוקדקת."
ב"ג: "הודעות לא נכונות ברדיו מורידות את כבודנו. צריך להרגיל את משקיפי האו"ם: אם אנחנו אומרים משהו ברדיו – זו אמת. אני בעצמי, תחילה חשבתי כי נאצר הוא קצת למעלה מערבי רגיל, אבל כאשר התברר שהוא שקרן, לא רק שאני שונא לו, אני בז לו. אינני רוצה שיבוזו לנו, שהמרשילד [מזכ"ל האו"ם] וברנס [ראש מטה משקיפי האו"ם] יגידו כי היהודים הם שקרנים".

[...]

דיין: "אנו יכולים לכדוק את הידיעות ולהודיע עליהן כעבור חצי יום. כך ננהג".

[...]

ב"ג: "צריך לאחוז באמצעים שלא יפיצו ידיעות לא נכונות".²⁶

מבצע קדש: הסתרה והונאה בין-לאומית שנחשפו כ"קנוניה"

בהודעת דובר צה"ל ששודרה ברדיו שעות אחדות לאחר תחילת מבצע קדש ב-29 באוקטובר 1956 הוסבר כי ההתקפה הישראלית בסיני "באה בעקבות הפגיעות הצבאיות המצריות בתחבורה הישראלית ביבשה ובים אשר מגמתן הרס ושליילת חיי שלום מאזרחי ישראל". ההודעה נוסחה על פי הנחיות הרמטכ"ל משה דיין, במגמה שתהיה "תקיפה ומאיימת, אך בו בזמן אסור שתגלה את כוונותינו האמיתיות".²⁷

המאבק על ירדן עובר לפסים זיבאיים

מצרים ועיראק עומדות להכניס כוחות צבא. - בן-גוריון יסקור היום את המצב

מאת הסופרת המדינית של "דבר" מקורות ופירושים משרבים הכישרון את חזרתה כי התפתחויות האחרונות בירדן הנבחרת את האספקט בין מצריים לעיראק להתחלפות על ירדן מטפסו מדיניים לפסים צבאיים ובייחוד הכנות כוחות אסטרטגיים עתה משני הצדדים, ינסו להקדים זה את זה.

ארגוב: ישראל לא תתיחס באדישות למתרחש בגבולות

מדינת ישראל לא תוכל לתייחס בטוהן נפש אל המתרחש סביב לגבולותיה בטון מינוט פסיכולוגיים צבאיים, התפרצות נשק כבי וצבאנות זרים, כל זה נוגע לבטחון חייה של המדינה העברית.

גנב פרטים של מניעו הסכמי שביתת-הנשק והיחסים עם הפעצנות השונות והעמדת לנכס המצב והיחסים ביניהן כבדור. זה ועוד, מתקשר נגדו מברזל על העברות השונות המבוצעות על ידי ישראל ונאמר: "במדינתנו צבאית חזק יותר, הממשלה מתייחסת אל המצב כפי שהוא, ולכן היא תימנע מלהתייחס אליו כפי שהיא עושה עתה".

על פי דן שנירר ב"ביטחון" עמדה של בריתות ישראל, סיר, ארבעה חודשים לאחר מכן, יתחיל את תוכניתו של "המאבק על ירדן".

מאת הסופרת המדינית של "דבר" מקורות ופירושים משרבים הכישרון את חזרתה כי התפתחויות האחרונות בירדן הנבחרת את האספקט בין מצריים לעיראק להתחלפות על ירדן מטפסו מדיניים לפסים צבאיים ובייחוד הכנות כוחות אסטרטגיים עתה משני הצדדים, ינסו להקדים זה את זה.

המסמלה העמק היום סקירה נוספת. "לוח" הפיקרה ייערך דיון מפי ראש הממשלה ד. בן-גוריון, בקרב בעלות-האלי, על הצבאנות והתחלת הח"י ויחידה שאם נבחר מניית שדות פתוחה, וכל הצערים השונים והחלטות במצרים הירדן המפורשת

יחידות פדאיו וטנקים סובייטיים מרוכזים בגבול ירדן-ישראל

מאת סופר, דבר, א' שמעון כל יחידות הפדאיו והטנקים ללגיון רחבו בימים האחרונים על גבול ישראל, גם טנקים סובייטיים כבדים, ססקולין, המצוידים בכבד בירי וירדן מרוכזים בגבולות ישראל.

דבר, 28 באוקטובר 1956. מתוך אתר עיתונות יהודית היסטורית (JPress)

ההונאה הייתה חלק מרכזי במבצע שבמהלכו כבש צה"ל את מרבית חצי האי סיני ואת רצועת עזה, ולא רק בהקשר השגרתי של מאמץ להטעות את האויב ולא לחשוף מהלכים צבאיים מתכוננים. הוא הוצג כפעולה צבאית ישראלית, אף על פי שעצם קיומו, כמו גם חלק ממהלכיו - בעיקר הצניחה במיתלה בקרבת תעלת סואץ - היה תולדה של הסכם השאיי בין ישראל לצרפת ולבריטניה. על פי ההסכם נוכחות צה"ל סמוך לתעלה הייתה המהלך שנועד להעניק עילה לכוחות הצרפתיים והבריטיים להשתלט על התעלה, כביכול כדי להגן על נתיב התחבורה הימי החשוב מפני התקפות הצבאות הישראליות והמצריות.

הסכם זה התגבש בהדרגה בחודשים שקדמו למלחמה על בסיס יחסים ביטחוניים, חלקם חשאיים, שהתקיימו בין ישראל לצרפת מאז 1954, וכללו גם אספקת נשק ממדינה זו. מרדכי בר-און, שתיעד את המהלכים כראש לשכתו של הרמטכ"ל דאז משה דיין, הצביע על חודש יוני 1956 כמועד שבו החלו לנוע הגלגלים לקראת מבצע קדש. זה היה החודש שבו אמר בן-גוריון: "לצידו של בן ברית כצרפת מוכנה ישראל ללכת עד הסוף".²⁸ חודשים קודם לפרוץ המלחמה הסכימה צרפת להזרים לישראל נשק רב, כולל מטוסים וטנקים, ובמקביל החלו דיונים על התקפה משולבת נגד מצרים. האמת תעלת סואץ בידי הממשלה בקהיר ביולי 1956 החישה את המגעים.

באוקטובר, ימים ספורים לפני פרוץ המלחמה, סוכמו פרטי שיתוף הפעולה הישראלי-צרפתי-בריטי בוועדת סוור החשאית כצרפת, שבה נכחו מצד ישראל ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון והרמטכ"ל משה דיין. הסודיות וההסתרה היו חלק חשוב מן ההסכם, לא רק משום שהפעולה אמורה הייתה להפתיע את הצבא המצרי. הבריטים תבעו בתוקף התחייבות מבן-גוריון ששותפותם במבצע תישמר בסוד כדי לא לפגוע בקשריהם עם מדינות ערביות. בן-גוריון נענה לדרישה. גם התיאום הצרפתי-ישראלי לא אמור היה להיחשף.

מסיבה זו אמורים היו להישמר בסודיות מוחלטת ההסכם הישראלי-צרפתי-בריטי וכמובן גם פרטיו. משום כך כאשר כינס דיין את המטה הכללי לקראת המלחמה והורה

על גיוס מילואים כללי הוא נמנע מלהציג לפניהם את התמונה המלאה. "הפעם אין הדברים קשורים רק בשאלות של ביטחון שדה והמונח שקדם בצה"ל לביטחון מידע", אמר לקצינים הבכירים. "אלא בבעיות פוליטיות מדרגה ראשונה. אין לכן כל הכרח אובייקטיבי שכול אחד יידע את כל הדברים".²⁹ הסתרת המידע על מרכיבים שונים בתוכנית שגובשה בפריז מידיעת מפקדים עוררה לימים ביקורת. בהיעדר תמונה כוללת של המערכה המתוכננת נעשו לעיתים מהלכים שלא היה בהם צורך או הצדקה, כדוגמת הקרב במיתלה. לדברי בר־און נוצר במלחמה זו מתח בין הצורך הדיפלומטי לנהל את המערכה בזהירות ובהתאפקות, ברוח הסכם סוור, ובין רוח המהירות והתוקפנות בנוסח "לא להביט לאחור", "לרוץ קדימה", "לחדור לעומק", שדיין ניסה לנטוע בצה"ל בכל שנות כהונתו כרמטכ"ל.³⁰

בישראל אומנם נשמרה הסודיות בעניין זה, אך בעולם היא לא האריכה ימים. יומיים לאחר פרוץ הקרבות כבר הגדיר ג'ון פוסטר דאלס, שר החוץ של ארצות הברית, את המלחמה כ"קנוניה בין־לאומית" של בריטניה וצרפת במאמץ לשלוט מחדש בתעלת סואץ ו"לשוב למדיניות הקולוניאליזם הישנה".³¹ ושינגטון נקטה עמדה תקיפה נגד ישראל והפעילה בחודשים הבאים לחץ כבד בדרישה לנסיגה מסיני.

הסודיות הייתה הכרח לא רק לפני המלחמה ובמהלכה אלא גם לאחר שהסתיים מבצע קדש. כך היה גם לגבי התיעוד ההיסטורי של המערכה. לבקשת הרמטכ"ל דיין כתב בר־און ספר שתיעד את כל מהלכי ההכנות למלחמה וההתרחשויות במהלכה. הספר סווג מייד כ"סודי ביותר" ונדפס בארבעה עותקים בלבד. לדברי בר־און ברור היה שהספר יישאר מסווג שנים רבות לא רק בשל הסודות הצבאיים שנכללו בו, אלא גם "מחמת הסודיות היתרה שנודעה באותם ימים למגעים החשאיים שניהלה ישראל עם הצרפתים, ואחר כך עם הבריטים".³² רק ב־1991, לאחר שרוב פרטי העסקה עם צרפת ובריטניה כבר נחשפו, ראתה אור מהדורה מקוצרת של הספר.³³ בשנת 1965 הגיש דיין לצנזורה ספר שכתב על מערכת סיני, ובו פרק על המגעים עם צרפת ובריטניה ערב המבצע. הצנזור הראשי, אלוף משנה אבנר (ולטר) בר־און, כתב לימים כי ערך בירור בלשכת ראש הממשלה, ושם נמסר כי אין לפרסם שום פרט על המגעים. לדברי הצנזור הוסבר לו כי במגעים בוועידת סוור הבטיח בן־גוריון שישראל לא תחשוף את המגעים אלא בהסכמת הממשלות בפריז ובלונדון, או לאחר פטירתם של ראש ממשלה בריטניה אנתוני אידן ועמיתו הצרפתי גי מולה. כיוון ששתי מדינות אלה לא חשפו רשמית את המגעים עם ישראל, ושני האישים עדיין היו בחיים, נאסר על הפרסום. גם ניסיונו של דיין לשכנע את בן־גוריון, שכבר לא כיהן כראש הממשלה, להתיר את הפרסום לא עלה יפה, והספר הופיע ללא הפרק שדיין ראה בו את הפרק המעניין ביותר בספר.³⁴

האירועים ערב מבצע קדש העידו גם על הקושי לשמור על חשאיות מוחלטת בעת מבצע הונאה בין־לאומי מסוג זה. שלושה ימים לפני פרוץ המלחמה הוזמן העיתונאי הישראלי תיאודור לויטה, שהיה גם כתב העיתון הבריטי ניוז כרוניקל, לפגישה עם

דיפלומט בשגרירות הצרפתית בתל אביב. בשיחה חשף לפניו הדיפלומט את שיתוף הפעולה הצרפתי-בריטי-ישראלי שבמסגרתו אמורים כוחות צרפת ובריטניה לכבוש את התעלה. מידע זה מסר הדיפלומט גם לכתב העיתון דיילי אקספרס הבריטי, ששהה בארץ. נראה שהדיפלומט הצרפתי עשה זאת משום שהתנגד לתוכנית וקיווה שגילוי פומבי של הקשר הישראלי-צרפתי-בריטי טרם תחילת המלחמה יביא ללחצים כבדים על הממשלה בלונדון למשוך ידיה מן המהלך. אך לאכזבתו הידיעות לא ראו אור בטרם פרצה המלחמה. הצנזורה הישראלית אישרה אומנם את העברת הידיעות ללונדון, בין היתר משום שהצנזור הראשי לא היה שותף לדיונים על התוכנית הסודית; אך בבריטניה החליטו העורכים של שני העיתונים לדחות את הפרסום לאחר שפקידים בכירים שם טענו באזניהם בתוקף כי מדובר ב"סיפורי מעשיות".³⁵ הידיעה פורסמה בסופו של דבר באיחור, לאחר פרוץ הקרבות.

רק לאחר פרוץ הקרבות קיבל הצנזור הראשי, אבנר (ולטר) בר-און, הנחיה ממזכירו הצבאי של ראש הממשלה, אל"מ נחמיה ארגוב, "להטיל איפול מוחלט על כל הידיעות שיש בהן כדי לרמוז על תוכנית בריטית-צרפתית לתקוף את מצרים". ארגוב דרש לפסול לפרסום כל ידיעה בנושא זה גם ממקורות זרים. לדברי בר-און הוא הסביר לארגוב שלא יוכל לערוב לביצוע ההוראה משתי סיבות: האחת – שאינו מוסמך לפסול ידיעות ממקורות זרים, והשנייה – שהעיתונים כלל לא יגישו לאישורו ציטוטים כאלה. מאוחר יותר תדרך ראש אגף המודיעין, אלוף משנה יהושפט הרכבי, את הצנזור הראשי ואת דובר צה"ל והציג לפניו את מדיניות הפרסום: זו איננה מלחמה ולא הוכרז על גיוס כללי, אלא פעולת עונשין נרחבת בתגובה על התקפות הפדאיון ועל המצור שהוטל על אילת. לגבי הצנזורה – אין להרשות פרסום ידיעות על תוכניות בריטיות-צרפתיות, גם אם שמה של ישראל אינו מעורב בהן. קל וחומר שאין להרשות ידיעות על תכנון משותף, על פעולה משותפת או על קנוניה משותפת בין שתי מעצמות אלה וישראל. זאת ועוד: אין להזכיר, אף לא על ידי ציטוט מקורות זרים, את דבר נוכחותם של קציני קישור צרפתים.³⁶

מבצע קדש: "ההונאה הירדנית-עיראקית" באמצעות התקשורת

הסתרת הקשר עם צרפת ובריטניה לא הייתה המרכיב המניפולטיבי היחיד במבצע קדש. מבצע הונאה נרחב התנהל בימים שקדמו לתחילת הלחימה. המבצע נועד להטעיית הצבא המצרי וכלל בין היתר מידע כוזב שהועבר לאמצעי התקשורת בארץ, שזכה לתהודה גם בעולם. ב-24 באוקטובר 1956, מייד לאחר שנחתם ההסכם הישראלי-צרפתי-בריטי בוועידת סוור, שיגר דיין מפריז מברק קצר לראש אגף המטה, אלוף מאיר עמית, שבו הורה, לצד גיוס מידי וסודי של היחידות, להתחיל מייד במבצע הונאה. "הפעל הטעיה שתוצור רושם כי הגיוס מכוון נגד ירדן בגלל כניסת עיראק לשטחה", כתב דיין.³⁷ יומיים לאחר מכן, ב-26 באוקטובר, החלה תוכנית ההונאה של צה"ל לפעול: בשלב הראשון

העביר אגף המודיעין לתקשורת, בעיקר לכתבים לענייני ערבים, ידיעות על כך שיחידות צבא עיראק נכנסו לירדן. המטרה הייתה למקד את תשומת הלב בחזית זו וליצור רושם שזהו האיום העיקרי על ישראל.³⁸

ההונאה הצליחה: לא רק הירדנים החלו לחשוש ולהיערך בהתאם. המצרים, שהיו היעד העיקרי למהלך, עקבו בערנות אחר ההכנות הישראליות מול ירדן וסברו שאין עליהם לדאוג לגבי מהלכים ישראלים נגדם.

לרבים מהמפקדים בצה"ל ולחיילי המילואים שגויסו הוסבר כי כניסת היחידות העיראקיות מחייבת היערכות למצב מלחמה מול ירדן. כך גם נשלחה אחת מחטיבות המילואים של הצנחנים לשטח כינוס באזור חצבה, להיערכות מול גבול ירדן. לרבים בארץ ובעולם נדמה היה שישראל עומדת לפתוח במלחמה יזומה עם ירדן.

צה"ל לא נזקק למאמץ מיוחד כדי לגרום לעיתונות הישראלית להפנות את המבט בעיקר לירדן ולא למצרים. פעולת התגמול האחרונה טרם המלחמה הייתה בקלקיליה ב־10 באוקטובר 1956, שבועיים לפני מבצע קדש. בפעולה זו נהרגו 18 חיילים ישראלים ו־88 ירדנים. לכך נוספה שורה של אירועים בממלכה ההאשמית שעוררו דאגה בישראל: מוקדם יותר באותו חודש הועלתה אפשרות כניסתם של כוחות עיראקיים לשטח ירדן. דווח, בין היתר, על שיחות בין בגדאד לעמאן על כניסת יחידות צבא עיראקיות שסייעו לצבא הירדני, בעקבות פעולות התגמול הישראליות. על פי פרסומים שונים דרשו העיראקים לאפשר להם להציב כוחות גם בגדה המערבית ובסמוך לגבול הקו הירוק עם ישראל. בירדן נערכו בחירות לפרלמנט באותו חודש, וזכו בו התומכים בהידוק הקשר עם מצרים. ממשלת ירדן עמדה באותם ימים בלחץ כפול – האחד מצד מצרים וסוריה, והאחר – מעיראק.

תוכנית ההונאה עלתה יפה: כותרות העיתונים בישראל יצרו רושם ברור שהאיום הגדול על ישראל הוא בגבולה המזרחי, ושם עלול לפרוץ עימות. כך, לדוגמה, ב־28 באוקטובר, יממה לפני תחילת מבצע סיני, הייתה כותרתו הראשית של מעריב, "נוכח ריכוזי העיראקים והשתלטות המצרים בירדן – הממשלה דנה במצב הצבאי".³⁹ בעמוד השני הציג סופר מעריב לענייני ערבים את צבא עיראק, תחת הכותרת "דיביזיה עירקית חונה על גבול ירדן". בדבר הייתה הכותרת הראשית באותו יום: "המאבק על ירדן עובר לפסים צבאיים". בכותרת נוספת בעמוד הראשון נכתב: "יחידות פידאין וטנקים סובייטיים מרוכזים בגבול ירדן ישראל", וכך גם בעיתונים נוספים. ההטעיה הצליחה, כתב בראון, רוב החיילים והאזרחים במדינה שוכנעו שהמלחמה עתידה להתרחש במזרח, נגד ירדן.⁴⁰

מבצע קדש: הונאה תקשורתית הסברתית

נוסף על שתי ההונאות שתוארו לעיל סיפק צה"ל במקביל לפרוץ המערכה ב־29 באוקטובר 1956 גם פריט חדשות כזב עסיסי: הוא חשף לעיני עיתונאים שני גברים שהוצגו כחברי חוליית פדאיון, אחד מהם קצין מצרי, שנלכדו לאחר שחדרו לשטח ישראל באזור

נשבו 4 "פדאייזן" ליד הרצועה פוצצה באר-מים באותו איזור

מפקד החולייה הוא כנראה קצין מצרי. – חולייה שנייה נמלטה

הוא מצרי. האחרון סירב היום להשיב לשאלות חוקרי צה"ל ומשטרת ישראל, תוך השמעת נימוק אחד ויחיד: "אני חייל". נראה, שהאיש הוא קצין הצבא המצרי הסדיר. ארבעת הפדאיון נפלו ליד מארב צה"ל בואדי העובר בקרבת משק ארו. כאשר קיבלתי בחצות, אור ליום ב, ידיעה על מציאת פדאיון באיזור, הסלתי על אנשי להציב מארבים. סיפר היום מפקד יחידת צה"ל, ששבתה את הקומאנדו המצרי, במשך כשלוש שעות שכבו החיילים במארבים ורק סמוך לשעה 3.30 לפנות בוקר נתגלתה תנועה חשודה בי תוך תואדי. המקום מרוחק מגבול הרצועה כ-7 ק"מ. הבחנו במרידות אנשים הנעים ב" תוך "הואדי", המשיך המפקד. פקדנו עליהם לעמוד ולהשמיע את הסיסמה. אולם בחשבה ניכר איש בברכה

מאת סופרו הצבאי של "למרחב" תל אביב, יום ב' – ארבעה "פדאיונים" מצריים נתפשו בבוקר השכם לאחר קרב קצר עם כוחי-כוחותן ישראלים באזור ארו שכנגב. בשעות אחר הצהריים התפוצצה באר-מים באותו איזור, מפצצת-ימן שהונחה במקום.

סבורים, כי חוליית ה"פ" דאיון" אשר נשבתה, וכינייה כנראה קצין מצרי, או חולייה אחרת שפעלה יחד אתה וא" שר הצליחה להימלט, אם כי היו לה כנראה פצועים, – היא שהניחה את פצצת-הזמן כבי אר. בחקירה הורה ראש אה"ת החוליות, כי נשלחו לישראל למטרות חבלה ורצח. האזור בו פעלה חוליית ה"פ" דאיון" קרוב מאד לגבול הצפוני של רצועת עזה. משק ארו נמצא על הקרב מוסר כתב צבאי:

למרחב, 30 באוקטובר 1956. מתוך אתר עיתונות יהודית היסטורית (JPress)

קיבוץ ארו הסמוך לרצועת עזה. על פי הדיווחים שפורסמו בעיתונים ב-30 באוקטובר היו בחוליה ארבעה גברים. שניים מהם נפצעו ונלקחו לטיפול בבית חולים, ואילו שני האחרים הוצגו לפני עיתונאים בתחנת משטרת יפו.

הייתה זו הונאה שאת פרטיה חשף שנים אחר כך איש המודיעין אברהם דר. הוא תיאר את הדרך שבה שני קציני צה"ל בעלי עור שחום הוכנו להופעה כמסתננים, וכיצד הוא הכין אותם כדי שייראו כמסתננים ממצרים. "ב-29 [באוקטובר] בבוקר הלכתי אותם פידאינים. לקחתי אותם להרצליה לאיזה מקום שהיה שלולית מים, היה גשם קל, ושמה הכנסתי אותם לבוץ, אז זה מקבל [צורה] של חול כמו סיני, והבאתי אותם בטנדר, הבאנו אותם כמו שאנשי צבא עם מקלעים והכול ושמונו אותם במשטרת יפו, ואז השוטרים לקחו אותם למסיבת עיתונאים". לעיתונאים התאפשר גם לשוחח עם קצין צה"ל שפיקד על הכוח שעצר את "המצרים".⁴¹

"ראיתי את שניהם בתא המעצר", דיווח חביב כנען, סופרו הצבאי של הארץ. "המצרי נעל נעליים, השני ישב יחף. עיניהם היו קשורות, ראשיהם שמוטים כלפי מטה, שניהם חבשו כובעי פדאיון. הם היו שקטים ונראו כמנמנמים. הם לא הספיקו לראות הרבה מאותה ישראל שאליה נשלחו בחצות הליל למטרות סוור, חבלה ורצח".⁴² חשיפת "אנשי הפדאיון" ו"המפקד המצרי" נועדה בראש ובראשונה לקהלים בעולם. הידיעה הופיעה בעיתונים בעולם, ובכלל זה בניו יורק טיימס, שם דווח על מעצרו של חברי החוליה בהמשך לידיעה על פרוץ המלחמה.⁴³ העיתוי ותוכן הדברים על "מפקד

היחידה" שלכדה את הפדאינים העיד על מטרת ההונאה: הצגת עדות לעולם, באמצעות העיתונות, על אחריותו של הצבא המצרי להתקפות הפדאיון על אזרחים ישראלים. לשם כך הוצג את השבויים כקציין בצבא המצרי.

זה היה מהלך שהשתלב היטב בקו ההסברתי של ישראל באותה עת. "מסיבת העיתונאים" הכוזבת שנערכה במשטרת יפו נועדה להשלים את מתקפת ההסברה של משרד החוץ להטלת האחריות על מצרים לפרוץ המלחמה. "ישראל נקטה הערב אמצעי ביטחון לחיסול בסיסי הפדאיון המצריים בחצי האי סיני", אמר דובר משרד החוץ. "יחידות אלה אורגנו לפני כשנתיים על ידי ממשלת מצרים כחלק מן הצבא המצרי, על מנת לזרוע אימים בישראל על ידי רציחות ללא אבחנה, על ידי מיקוש ומעשי חבלה".⁴⁴ הודעת הדובר ביקשה להדגיש כי הפיגועים אינם בגדר התארגנות של פליטים אלא בפעילות של צבא מצרים. משום כך חשוב היה להבליט ב"מסיבת העיתונאים" ביפו כי החוליה פעלה בפיקוד קציין בצבא המצרי.

מלחמת ששת הימים: הטעיה במועד פרוץ המלחמה

במקביל להונאות מבצעיות, ובראשן מבצע "לשון אדומה", שנועד למשוך כוחות מצריים לכיוון אילת מאזור פתחת רפיח, שבו עמד להתבצע המאמץ העיקרי של צה"ל בפריצת השריון לסיני,⁴⁵ היו גם ביוני 1967 הונאות באמצעות התקשורת. ההונאה המשמעותית ביותר נועדה להטעות את המצרים באשר למועד פתיחת המלחמה. שאלת המועד נעשתה קריטית עם הקמת ממשלת הליכוד הלאומי ב-1 ביוני, בעיקר בשל מינויו של משה דיין לשר הביטחון. כתבים זרים דיווחו שבקהיר שררה הערכה כי ישראל עלולה לתקוף מייד לאחר מינויו של דיין, לאחר שבועיים מתוחים של המתנה. שמו של דיין היה מוכר ברחבי העולם מאז מבצע קדש כמפקד עתיד ניסיון ונועז.

ב-2 ביוני, למוחרת צירופו לממשלה, נפגש דיין לראיון עם העיתונאי וינסטון צ'רצ'יל, נכדו של מי שהיה ראש ממשלת בריטניה במלחמת העולם השנייה. בתום הראיון שאל צ'רצ'יל אם לדעת דיין תפרוץ המלחמה עוד יום-יומיים, או שאין סיבה להמשך ישיבתו בתל אביב והוא יכול לטוס חזרה ללונדון. כתב על כך דיין באוטוביוגרפיה שלו: "אף שהוא בחור חמוד ונושא שם נפלא, התפלאתי ששאל זאת: האמנם חשב שאמסור לעיתונאי את מועד ההתקפה? לא נותר לי אלא לומר לו שהוא יכול לנסוע בשקט לאנגליה. כרגע המועד מאוחר מדי או מוקדם מדי שנפתח באש, ועל ישראל להמשיך בפעולות דיפלומטיות. הצטערתי להונות אותו, אך בליבי התנחמתי: אם אמנם הוא ידיד נאמן כל כך לישראל, כפי שהוא אומר, מן הדין שיתן יד להטעות את האויב".⁴⁶ למוחרת, במסיבת עיתונאים עם יותר ממאתיים עיתונאים ישראלים וזרים, חזר דיין על המסר: "כרגע יש לנו מצב שאנו נמצאים קצת מאוחר מדי וקצת מוקדם מדי. מאוחד מדי להגיב בשטח הצבאי על חסימת מיצרי טיראן ומוקדם מדי מכדי שנוכל להסיק מסקנות לגבי הדרך של טיפול דיפלומטי בעניין".⁴⁷ משמע ההתקפה איננה מיידית,

שכן הממשלה עדיין ממתינה לתוצאות המגעים הבין-לאומיים בנושא. בתשובה לשאלה אחרת אמר כי אין הוא מאמין "שעמים חיים עם סטופר ביד".

המטרה העיקרית במסיבת העיתונאים, כתב דיין באוטוביוגרפיה שלו, הייתה "להטעות את המצרים וליצור רושם שאף על פי שקמה ממשלת ליכוד לאומי ומוניתי לשר הביטחון אין אנו עומדים לפתוח בפעולה צבאית ונמשיך בפעולה מדינית עד למיצויה". מאוחר יותר מסר לו עוזרו משה פרלמן, על סמך שיחות עם כתבים, כי מסיבת העיתונאים השיגה את יעדה. רבים מהעיתונאים השתכנעו שיעבור עוד זמן עד שישראל תמצה את המהלכים המדיניים ותחליט לתקוף. שבתי טבת כתב בביוגרפיה של דיין כי גם במדינות ערב התרשמו כאילו דיין החליט שאין בכוחה של ישראל לצאת למלחמה מייד ומשום הוא מתכוון לדחות אותה למועד אחר. "כך, אף כי היה זה מקרה מזל בלבד, החזיר [דיין] במידת מה את אלמנט ההפתעה לצה"ל שפתח במלחמה כעבור 36 שעות בלבד".⁴⁸

למסיבת העיתונאים עצמה היה תפקיד משמעותי הן בהשפעה על המורל בציבור הן כמסר למצרים. היה זה ניגוד משמעותי ל"נאום הגמגום" בשידור הרדיו של אשכול ב-28 במאי. אז הייתה מבוכה ותחושה קשה כאילו גורל המדינה נמצא בידי מנהיגים לא ראויים למציאות זו. ואילו דיין היה רגוע, מהיר תגובה ואף עשה שימוש בהומור.

מלחמת ששת הימים: הונאה הסברתית בהודעת הפתיחה

ברומה להודעות דובר צה"ל בתקופת פעולות התגמול, גם בהודעה על פתיחת מלחמת ששת הימים הייתה הונאה. בהודעה הלקונית שפורסמה ב-5 ביוני לאחר הגל הראשון של תקיפת שדות התעופה של חילות האוויר הערביים, נאמר: "משעות הבוקר המוקדמות של היום מתחוללים בחזית הדרום קרבות עזים בין כוחות אוויר ושריון מצריים, שנעו לעבר ישראל, לבין כוחותינו, שיצאו לבלמים".⁴⁹

באוטוביוגרפיה שלו שחזר דיין את הדיונים ב-4 ביוני על ניסוח ההודעה בהשתתפות שני הרמטכ"לים לשעבר יגאל ידן, שהיה אז יועץ ראש הממשלה אשכול וצבי צור, עוזרו של דיין. בדיון הועלתה השאלה אם לפרסם "סצנריו מפוברק" שישתמע ממנו כי המצרים הם "שירו את הירייה הראשונה", וישראל היא שהשיבה אש. כתב על כך דיין: "התנגדתי להצעה בכל תוקף. אמרתי: א. כל שקר סופו שהוא מתגלה ועלולות להיות לזה תוצאות חמורות. ב. ביצירת סצנריו מדומה יש משום 'כזבו' הרקע המוסרי והצורך של פעולתנו". לדבריו הציע להכין הודעה שלא תעסוק בשאלה מי פתח באש, אך תצביע על הרקע לאירועים: סגירת מצרי טיראן, הצהרות מדינות ערב על כוונתן להשמיד את ישראל, הימצאות כוחות עיראקיים בירדן וברצועת עזה ועוד. כל אלה "הביאו את ישראל לידי הכרח לשבור את טבעת החנק". בסוף הדיון נקבע כי הנושא יועבר להחלטת ראש הממשלה אשכול.⁵⁰ נראה שהפשרה שהושגה הייתה הימנעות מקביעה שהמצרים פתחו בהתקפה, ושימוש במונח המופשט והסתום יותר "נעו לעבר ישראל".

גרסה אחרת מובאת בכיוגרפיה של ראש אגף המודיעין דאז, אלוף אהרן יריב, שנכתבה בידי תא"ל (מיל') עמוס גלבווע. שם מצוין כי דיין דרש לכלול בהודעה את הקביעה כי כוחות שריון וחיל אוויר מצרים הם שיצאו לתקוף את ישראל. "במילים אחרות, מטרת ההודעה היא להראות שהמצרים פתחו בהתקפה ולא ישראל היתה הראשונה לכך", כתב גלבווע.⁵¹ לדברי גלבווע גם למוחרת בשעות הצהריים, לאחר שהתבררה ההצלחה בהשמדת מאות מטוסים של חילות האוויר הערביים, הנחה דיין את ראש אמ"ן: "קו ההסברה יהיה כזה שלא ייצור את הרושם של הישגים, ויראה שהמצרים התחילו במלחמה".⁵²

מלחמת יום הכיפורים: ההונאה המצרית והשתקת העיתונות

במלחמת יום הכיפורים באוקטובר 1973, מבצע ההונאה הגדול ביותר שהתבצע בהצלחה רבה היה זה שיוזמו וכיצעו המצרים, וישראל שילמה על כך מחיר יקר ביותר. הכישלון הישראלי בזיהוי התוכניות המצריות ובהיערכות לקראתן בשבוע שקדם לפרוץ המלחמה מיוחס בדרך כלל ליוהרה של בכירים במערכת הביטחון, לכשלים מקצועיים ולגורמים נוספים שנידונו בוועדת החקירה הממלכתית בראשות השופט שמעון אגרנט וחוקרים רבים, ועדיין שנויים במחלוקת.

הצלחת תוכנית ההונאה של המצרים מיוחסת במחקרים שונים בין היתר לתחושת הביטחון העצמי המופרז של ישראל. כהגדרתו של מיכאל הנדל, קיים יחס הפוך בין הכוח ובין הדחף להשתמש בהונאה. כל עוד חשו הישראלים חלשים מיריביהם הערבים במלחמות ב-1948, ב-1956 וב-1967 הם נקטו לעיתים קרובות דרכי תחבולה והונאה, בעוד הערבים שחשו עצמם חזקים לא עשו זאת. ב-1973, לעומת זאת, התהפכה התחושה העצמית אצל שני הצדדים: הישראלים סמכו על כוחם, ואילו הערבים עברו לשימוש בהונאה.⁵³

להצלחת ההונאה המצרית והסורית תרמו במידה מסוימת גם האחראים למדיניות התקשורת באותם ימים, אשר מנעו פרסום דיווחים על היקף ההיערכות מעבר לגבולות, לאורך תעלת סואץ ולאורך הגבול בגולן. שני גורמים היו מעורבים במניעת הפרסום. הגורם העיקרי היו קצינים בכירים בצה"ל, בעיקר באגף המודיעין, אשר הנחו את הצנזורה לפסול ידיעות של כתבים צבאיים על הכוננות במערכים הצבאיים מעבר לתעלת סואץ ומעבר לגבול הסורי בגולן. אחת הדוגמאות לכך הייתה פסילת רוב הידיעה שהעביר הכתב הצבאי של מעריב, יעקב ארז, למערכת עיתונו על היערכות יוצאת דופן של הצבא המצרי ממערב לתעלת סואץ. הידיעה נועדה לפרסום בערב יום הכיפורים, 5 באוקטובר, והותרו לפרסום רק שורות ספורות. עוד קודם לכן, בעת ביקור בגרוד שריון בגולן, שמע ארז מקצינים כי בניגוד למה שאומרים במטכ"ל קורים דברים חריגים מעבר לגבול. "ניסיתי להתריע, לכתוב על מלחמה שעומדת להתחולל. למרות שבמטכ"ל הרגיעו אותי, כבדה המועקה", כתב ארז. לדבריו לפחות ארבע ידיעות שביקשו להתריע נפסלו בשבוע שקדם ל-6 באוקטובר 1973. "כמובן שאינני משלה את עצמי שהמציאות היתה

מעריב / נאווה / 5.10.73

אאאאא

מאת יעקב ארז, סופרו הצבאי של "מעריב"

~~פעילות ההתבוננות של המורים בגדה הדרומית של העלה סואל הובכרו בריש
האחר נוס וכוללות עתה בליט מכונים חכמים ויחידות גדולות על ימיה המוקד
בהתבוננות. כך אמר לכתובן בעד המברי של העלה בהנחות מוכנות על כל
ימם כ"י.מ.~~

~~פעילות ההתבוננות כוללות הקפא מטעמי איתות וכוללות של ימם שהן ניתן
למציאת הרישן מעבד לסוללה היסטורית. סוללות הלה משמשות לעזרת שריים
ותחתי נ.ס. במקומות אלו לדרך העלה אפר לז חיו בשנים הנגידים בקא
הכוללה. מקורות מוסמכים אמרו שהמול כל בעד היו הכו מורים לעזרות
ההתבוננות של המורים הובכרו בעת אמצעו בקוטר הכרות מהתמיות כהכו~~

הודיעה סוכנות הידיעות הצארית השכוכ, כל טעם כוננות מליה הוסרזה העלה.

~~בגורות יוגות של העלה אסוף יתחזקו בעקרו אל"ל מונעת צנארת
של כלי רכב מורים ובימים המודיעין הראים מוססים נצורים אחרים שפרק
מיליים עזרים מערב העלה סואל.~~

כוחות אל"ל עוקבים בעירנות אחרי הנקמה צב בעד המצוי אצל ונכסו כל

הצע ינו לכניס מן המורים אחרות של המערה.

סוף

הידיעה של יעקב ארז ממעריב שזונורה ערב פרוץ מלחמת יום הכיפורים.
מתוך הבלוג "הערות שוליים להיסטוריה"

שונה לו היו הדברים מתפרסמים. אבל, יתכן כי ההפתעה לא היתה כל כך מהממת, שכן הציבור היה מודע יותר להכנות למלחמה בצד השני.⁵⁴ בכך תרמה מערכת הביטחון להרדמת הציבור הישראלי בכל הקשור להונאה המצרית.

לדברי הצנזור הראשי באותם ימים, תא"ל אבנר (ולטר) בריאון, הוגשו לצנזורה ב-4 באוקטובר ידיעות של כתבים צבאיים על תגבור ריכוזי האויב בשריון ובארטילריה. לאחר בירור באגף המודיעין התברר לו כי הפרטים בידיעות אלה היו ידיעות מודיעיניות מסווגות שהודלפו כנראה בדרג גבוה יחסית. "דיווחנו על כך לביטחון שדה וכמובן מאליו פסלנו אותן. אילו התפרסמו היה המודיעין עלול לאבד מקור חשוב ואולי היה הדבר עולה אף בחיי אדם", כתב בריאון. "מאידך – אבל זאת רק במחשבה לאחור – אילו היתרנו את פרסומן של אותן ידיעות, אולי – אולי! – היה בהן כדי לעורר סוף סוף את המדינאים משאננותם ואז אולי היו פני ההיסטוריה לובשים צורה אחרת...

מכל מקום, בשעת מעשה לא היה לי ספק קל שבקלים על כך שחובתי היא לאסור את פרסום הידיעות".⁵⁵

גורם נוסף היו עורכי עיתונים ישראלים שאימצו את הקו הרשמי, ומשום כך לא נאבקו על פרסום הידיעות של הכתבים הצבאיים. ארו כתב על כך: "גם במערכת נותרתי מתוסכל. העורך גרס כי אל לי להבהיל את כל היישוב".⁵⁶ בעיתון אחר, דבר, נדחק הנושא מן העמוד הראשון והופיעה ידיעה המבוססת על פרסום שמקורו בסוריה, לא של הכתב הצבאי. האקלים הכללי שבו מלחמה נראתה עניין רחוק, כמעט דמיוני, ובעיקר הביטחון שצה"ל יכה כל מי שיעז לחצות את הקווים, הותירו רק את הטקסט הזה.

בהקשר הרחב יותר הייתה הנכונות של עורכים לקבל את גישתם של ראש אמ"ן ובכירים אחרים בצה"ל חלק ממצואות שבה רוב רובם של אמצעי התקשורת נמנעו עד מלחמת יום הכיפורים מסיקור ביקורתי של מערכת הביטחון. בדיונים שנערכו במועצת העיתונות לאחר המלחמה, אמר העיתונאי דניאל בלוך מדבר: "אנחנו חייבים לעשות חשבון נפש אם מילאנו את חובתנו בתקופה שלפני המלחמה. האם העיתונות מילאה את חובתה בחשיפת בעיות, עיוותים, ליקויים ומחדלים בתחומי הביטחון, או שמא גם אנו היינו שותפים להנחה שבמערכת הביטחון ובצה"ל הכול בסדר, הכול שונה ממה שמתרחש במגזר האזרחי? דומני שיותר מדי עמדנו דום כל אימת שהזכירו את המלה 'ביטחון'. העיתונות התייחסה לביטחון כאל 'פרה קדושה'".⁵⁷

מול החיזבאללה ב-2019: הונאה טקטית וחשיפה התקשורת

בספטמבר 2019 נערך צה"ל לקראת ירי ופעולות נוספות מצד החיזבאללה בלבנון, בעקבות תקיפה ישראלית בכיירות. על בסיס ההנחה שהארגון השיעי לא יסתפק רק בירי למבנים, אלא יבקש לפגוע בחיילים, תוכנן בצה"ל תרגיל הונאה: בימוי של פציעת שני חיילים בגבול הצפון ופינויים במסוק לבית החולים רמב"ם בחיפה. ההנחה הייתה כי כאשר ייוודע לחיזבאללה כי הצליח לגבות מחיר מצה"ל בפגיעה בחיילים, תסתיים התקרית, וכך אכן קרה. לאחר מכן דיווח בית החולים רמב"ם בחיפה כי שני החיילים שהוטסו לשם שוחררו ללא קבלת טיפול רפואי.⁵⁸ החשיפה המהירה של פרטי האירוע עוררה שאלות באשר ליעילותו של מהלך כזה בעתיד, ולאפשרות לשמר את העמימות הנדרשת לצורכי הונאה בעידן שבו מידע מגיע לציבור במהירות רבה.⁵⁹ קודם לכן דווח בלבנון כי צה"ל הפעיל גם כלי רכב אוטונומיים ובתוכם בובות לבושות מדי צה"ל, למקרה שחיזבאללה ינסה לפגוע בסוירים של צה"ל באזור זה.⁶⁰

סיכום

באירועים שהובאו בעמודים אלה – משנות החמישים של המאה הקודמת ועד שנת 2019 – עמדו גורמים שונים, כולל ראש הממשלה וקצינים בצה"ל, מאחורי הפצת דיסאינפורמציה, ויצרו חדשות כזב למטרות מבצעיות, הסברתיות ומדיניות. בחלק מן

המקרים היו אלה מהלכים חיוניים בנסיבות שבהם הדבר נעשה, כגון הטעיית האויב באשר למועד פתיחתה של מלחמה. במקרים אחרים היו אלה מהלכים שנויים במחלוקת, כפי שאירע בהודעות הכוזבות בתקופת פעולות התגמול.

היכולת לבצע מהלכי הונאה באמצעות התקשורת אינה רק תלויה אירוע. יש מרכיבים סביבתיים המשפיעים על כך. אחד מאלה הוא יחסה של התקשורת הישראלית למהלכי הממשלה ובעיקר למערכת הביטחון בתקופות שונות. כך, לדוגמה, בשנות החמישים קיבלה העיתונות בישראל את הודעות הכוזב על חלק מפעולות התגמול והפיצה אותן בלא לקרוא תיגר על אמינותן. אלה היו השנים שבהם מיטתה העיתונות הישראלית למתוח ביקורת על מערכת הביטחון או לנסות לבחון באורח עצמאי את המתרחש בצה"ל. מלחמת יום הכיפורים הביאה לשינוי משמעותי ביחסה של העיתונות למערכת הביטחון. ניסיונם של כתבים צבאיים להתריע עוד טרם פרוץ מלחמת לבנון ב-1982 על הסכנות הגלומות במהלך התקפי כזה בלבנון הוא הדוגמה המובהקת לכך. החשיפה העיתונאית של התוכנית לחיסול נשיא עיראק סדאם חוסיין במבצע "שיח אטד" – שבמהלך האימונים לקראתה התרחש אסון צאלים ב' בנובמבר 1992 – היא דוגמה נוספת למוטיבציה וליכולת של אמצעי תקשורת לתחקר ולחשוף נושאים צבאיים רגישים.

היו אירועים רבים נוספים בתולדות ישראל שבהם ננקטו צעדי הונאה להסתרת מהלכים ביטחוניים ומדיניים או לצורך הטעיית יריבים, ותקצר היריעה מלהציג ולנתח כאן את כולם. במחקרים עתידיים על מניפולציות, הונאה ודיסאינפורמציה בישראל ראוי לבחון אירועים משמעותיים נוספים.

הערות

- 1 יוסי קופרווסר ודודי סימן טוב, "פתח דבר", בתוך: הנ"ל (עורכים), המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים, רמת השרון: המרכז למורשת המודיעין והמכון למחקרי ביטחון לאומי, 2018, עמ' 3.
- 2 לקסיקון לועזי-עברי, ראש העין: פרולוג, 2006, עמ' 330.
- 3 מיכאל הנדל, "מודיעין והונאה", בתוך: צבי עופר ואבי קובר (עורכים), מודיעין וביטחון לאומי, תל אביב: מערכות – משרד הביטחון, 1985, עמ' 391 (להלן: הנדל, "מודיעין והונאה").
- 4 וינסטון צ'רצ'יל, מלחמת העולם השנייה, כרך ה: הטבעת מתהדרת, תל אביב: עם הספר, 1956, עמ' 315.
- 5 Regina Rini, "Fake News and Partisan Epistemology", *Kennedy Institute of Ethics Journal*, 27(2) (2017), p. E-45
- 6 מרקוס וולף, איש ללא פנים: ביוגרפיה של גדול מרגלי הקומוניזם, אור יהודה: הד ארצי, 2000, עמ' 255.
- 7 Deepa Kumar, "War Propaganda and the (Ab)uses of Women: Media Constructions of the Jessica Lynch Story", *Feminist Media Studies*, 4, 3 (2004), pp. 297-313
- 8 בני מוריס, מלחמות הגבול של ישראל, 1949-1956, תל אביב: עם עובד, 1996, עמ' 255-257.
- 9 "בן-גוריון: לא נוכל להשלים עם מלחמה חד-צדדית", הארץ, 20.10.1953, עמ' 1.
- 10 ישיבת הממשלה, 18.10.1953, ארכיון המדינה, עמ' 17.
- 11 משה שרת, יומן אישי, א, תל-אביב: ספריית מעריב, 1978, עמ' 44 (להלן: שרת, יומן אישי).

- 12 שם, עמ' 58.
- 13 שם, עמ' 59-60. שרת סייע לבן-גוריון בליטוש נוסח ההודעה מבחינה לשונית, אף שהתנגד כאמור לתוכנה.
- 14 נתן א' (אלתרמן), "על דבקות שאינה במקומה", דבר, 23.10.1953, עמ' 2.
- 15 שיחת קמחי עם שרת, 17.5.1954, שרת, **יומן אישי**, ב, עמ' 489.
- 16 משה דיין, **אבני דרך: אוטוביוגרפיה**, ירושלים ותל-אביב: עידנים ודביר, 1976, עמ' 120.
- 17 דובר צה"ל באותן שנים היה אלוף משנה נחמן קרני. טלי זלינגר (עורכת), **דבר הדובר: האיזונים והערכים שבנו את מערך דובר צה"ל**, תל אביב: אגודת העיתונאים בתל אביב ודובר צה"ל, 2013, עמ' 158-167.
- 18 דיין, **אבני דרך**, עמ' 120.
- 19 שרת, **יומן אישי**, ב, עמ' 526.
- 20 "ארבעה ליגיונרים נהרגו בהתקפה", **מעריב**, 28.6.1954, עמ' 1.
- 21 "מצב הכן בגזרת עזה לאחר תקרית עם כוחות צה"ל בה נהרגו 38 מצרים", **על המשמר**, 2.3.1955, עמ' 1.
- 22 שרת, **יומן אישי**, ג, עמ' 804.
- 23 שם, עמ' 805.
- 24 שם, עמ' 808.
- 25 יורם פרי, **מלחמות מונחות תקשורת**, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2017, עמ' 90.
- 26 פגישת בן-גוריון ודיין, 7.6.1956, דיין, **אבני דרך**, עמ' 199-200.
- 27 שבתי טבת, **משה דיין**, ירושלים ותל אביב: שוקן, 1971, עמ' 456 (להלן: טבת, **משה דיין**).
- 28 מררכי בר-און, **אתגר ותגרה: הדרך למבצע קדש - 1956**, באר שבע: המרכז למורשת בן-גוריון ואוניברסיטת באר שבע, 1991, עמ' 152 (להלן: בר-און, **אתגר ותגרה**).
- 29 שם, עמ' 282.
- 30 מררכי בר-און, **שערי עזה: מדיניות הבטחון והחוק של מדינת ישראל 1955-1957**. תל אביב: עם עובד, 1992, עמ' 304.
- 31 עמוס אילון, "בארה"ב מאשימים את ישראל ושתי המעצמות בקנוניה", **הארץ**, 1.11.1956, עמ' 1.
- 32 בר-און, **אתגר ותגרה**, עמ' 3.
- 33 שם, עמ' 3-5.
- 34 אבנר (ולטר) בר-און, **הסיפורים שלא סופרו: יומנו של הצנזור הראשי**, ירושלים: עידנים, 1981, עמ' 80 (להלן: בר-און, **הסיפורים שלא סופרו**).
- 35 תאודור לויטה, **מחפש צרות**, תל-אביב: א"ל הוצאה מיוחדת, 1977 [?], עמ' 82-92.
- 36 בר-און, **הסיפורים שלא סופרו**, עמ' 80.
- 37 דיין, **אבני דרך**, עמ' 265.
- 38 גדעון מישניק, "גדעון מישניק, מערכת סיני: ההונאה שהצליחה אך במחיר יקר", **מבט מל"מ** (המרכז למורשת המודיעין), גיליון 79, ספטמבר 2017, עמ' 12-13. https://www.intelligence.org.il/userfiles/banners/mabat_malm_79.pdf
- 39 **מעריב**, 28.10.1956, עמ' 1.
- 40 בר-און, **אתגר ותגרה**, עמ' 282.
- 41 אייל כפכפי, **מלחמת בריחה: הדרך לסיני וחזרה 1956-1957**, רמת אפעל: יד טבנקין, מכון ישראל גלילי, 1994, עמ' 99-101.
- 42 חביב כנען, "נתפשו 4 פדאיון בדרום", **הארץ**, 30.10.1956, עמ' 4.
- 43 Moshe Brilliant, "Israelis Thrust Into Egypt and Near Suez; U.S. Goes To U.N. Under Anti-Aggression Pact", *New York Times*, 30.9.1956. Retrieved on 12.4.2020 from: <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/103056israel-suez-crisis.html>

- 44 "דובר משרד החוץ על האחריות של מצרים", הארץ, 30.11.1956, עמ' 1.
- 45 עמירה שחר, "הלשון האדומה" שקדמה למלחמת ששת הימים, מבט מל"מ: כתב עת לענייני מודיעין וביטחון, גיליון 54 (ספטמבר 2009), עמ' 22-23.
- 46 דיין, אבני דרך, עמ' 423.
- 47 אלי לנדאו, "משה דיין: אם תפרוץ מלחמה אני יודע שזוכה בה – וזה העיקר", מעריב, 4.6.1967, עמ' 3.
- 48 טבת, משה דיין, עמ' 572.
- 49 מירב הלפרין (עורכת), דובר צה"ל מודיע: ההודעות שליוו את חיינו, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2011, עמ' 45.
- 50 דיין, אבני דרך, עמ' 430-431.
- 51 עמוס גלבוץ, מר מודיעין – אלוף אהרן יריב, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2013, עמ' 302.
- 52 שם, עמ' 306.
- 53 הנדל, "מודיעין והונאה", עמ' 387.
- 54 יעקב ארז, "להיות כתב צבאי", בתוך: טלי זלינגר (עורכת), מאת כתבנו הצבאי, תל אביב: אגודת העיתונאים, 1990, עמ' 47-48 (להלן: ארז, "להיות כתב צבאי").
- 55 בר־און, הסיפורים שלא סופרו, עמ' 234.
- 56 ארז, "להיות כתב צבאי", עמ' 47.
- 57 "מוסדות העיתונאים יגבשו הצעות ליצירת תנאים שיאפשרו לעיתונאים למלא את חובתם: דיון במועצת העיתונות", ספר השנה של העיתונאים תשל"ד, תל אביב: אגודת העיתונאים, 1974, עמ' 111.
- 58 איתי בלומנטל, דניאל סלאמה ואחיה ראב"ד, "עם דם" ותחבושות: תרגיל ההונאה של צה"ל בפינוי החיילים במסוק", Ynet, 2.9.2019, אוחזר בתאריך 3.4.2020 מן האתר <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5579558,00.html>
- 59 אור הלר, "בכירים במערכת הביטחון: התרגיל שנעשה לחיזבאללה לא נוהל כשורה", 2.9.2019, אוחזר בתאריך 3.4.2020 מן האתר של חדשות ערוץ 13, <https://13news.co.il/item/news/politics/security/hezbollah-idf-347354/>
- 60 יאיר קראוס, "חיזבאללה טוען: צה"ל מסייע בזכות לאורך הגבול", מקור ראשון, 29.8.2019, אוחזר בתאריך 3.4.2020 מן האתר <https://www.makorishon.co.il/news/167113/>